

Roman Wysocki*

Lublin

Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy. Stan badań

Abstract

The article discusses the current historiography of the Communist Party of Western Ukraine (CPWU), the main communist organisation in the south-eastern provinces of the Second Polish Republic. Under that name the party was established in 1923 and from 1925 to 1938 (i.e. when the party was disbanded) it possessed the status of an autonomous organisation of the Communist Party of Poland. In fact, during that period the CPWU was directly dependent on the leadership of the communist party in the USSR, which is important to note. Despite several decades of Ukraine being ruled by communists, the CPWU had not been studied satisfactorily or completely impartially by Soviet historians. The unsatisfactory state of knowledge of the CPWU deprives us of opportunities to understand the important role the party played in preparing the ground for Soviet rule, which began (with a three-year gap) in 1939.

Keywords: Communist Party of Western Ukraine, communists, historiography, Ukrainian communism in Poland, Ukraine, Eastern Galicia

Słowa kluczowe: Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy, komuniści, historiografia, komunizm ukraiński w Polsce, Ukraina, Galicja Wschodnia

Komunizm ukraiński w okresie międzywojennym to zjawisko złożone i wielowektorowe, istotne nie tylko w kontekście historii Ukrainy, lecz również Polski. Na tle współczesnych tendencji do eksponowania niekomunistycznej przeszłości w „historiach narodowych” w Europie Środkowej i Wschodniej, niezmiernie trafna wydaje się opinia Rogera Scrutona, współczesnego brytyjskiego filozofa i krytyka literackiego, według którego nie da się zrozumieć dziejów najnowszych Ukrainy bez pamięci o roli, jaką odegrał w nich komunizm¹. Pamięć ta w zasadzie dopiero jest, i to z wielkim trudem, odbudowywana. Nie da się tego uczynić bez weryfikacji stanu dotychczasowej wiedzy historycznej i przypomnienia rzeczywistej roli ruchu komunistycznego. W warunkach radzieckiego reżimu totalitarnego jego historia poddana była planowej ideologizacji i idealizacji, które zdeformowały proces poznawczy. Z tego powodu

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Historii; e-mail: wysocki@poczta.umcs.lublin.pl; ORCID iD: 0000-0002-5664-6041

¹ R. Scruton, 2014.

szereg kwestii skutecznie omijano i w konsekwencji dziejów komunizmu na Ukrainie nie sposób dzisiaj uznać za przebadane i poznane.

Iwan Majstrenko, autor kilku prac z zakresu komunizmu, *notabene* w okresie międzywojennym wprzód jego zwolennik a potem ofiara represji stalinowskich, analizując początki organizacyjne ruchu komunistycznego nad Dnieprem w latach „ukraińskiej rewolucji” 1917–1921 wskazał na jego zróżnicowanie i konieczność wyodrębnienia w nim kilku prądów ideowych. Wiodącą prym i narzucającą innym stanowisko była w nim, działająca od kwietnia 1918 r., Komunistyczna Partia (bolszewików) Ukrainy (KP(b)U). Powstała ona na bazie komórek Rosyjskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej i była częścią składową rosyjskiej partii komunistycznej. Z bolszewikami konkurował nurt narodowego komunizmu ukraińskiego. Jego formalizacja nastąpiła latem 1918 r. wraz z utworzeniem Ukraińskiej Partii Komunistycznej (tzw. *borot’biści*). Organizacja ta na przestrzeni dwuletniego okresu istnienia używała kilku nazw. Inicjatorami jej byli tzw. lewicowi eserowcy, do których dołączyli członkowie lewego skrzydła Ukraińskiej Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej. Ten sam kierunek reprezentowała działająca w latach 1920–1924 Ukraińska Partia Komunistyczna (tzw. *ukapiści*), a także Ukraińska Partia Lewicowych Socjalistów-Rewolucjonistów (*borot’bistów*), anarchiści będący zwolennikami Nestora Machno i inne małe grupki. Ze wszystkich wymienionych środowisk jedynie anarchiści nie podporządkowali się bolszewikom².

Klasyfikacja Majstrenki nie objęła formacji działających poza obszarem państwa radzieckiego, których udział w zachowaniu oblicza komunizmu ukraińskiego nie powinien być zapomniany. Od lat 20. XX w. ukraińscy komuniści w formie zorganizowanej działali nie tylko na Ukrainie Radzieckiej. Ich odrębne struktury funkcjonowały również poza granicami państwa radzieckiego, wszędzie tam, gdzie Ukraińcy stanowili ludność autochtoniczną lub żyli w dużych skupiskach na emigracji. Na terytorium Rumunii byli oni licznie reprezentowani w Komunistycznej Partii Bukowiny, która do 1926 podlegała Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy, a potem stała się częścią składową Rumuńskiej Partii Komunistycznej³. Ukraińska sekcja działała w obrębie Komunistycznej Partii Czechosłowacji (jako ukraińskie od połowy lat 20. XX w. traktowano m.in. struktury okręgowe partii na Zakarpaciu)⁴. Na emigracji ukraińskie sekcje powstały w Komunistycznej Partii Austrii⁵ i Komunistycznej Partii Kanady⁶. Największą jednak ukraińską formacją komunistyczną poza granicami państwa radzieckiego i będącą przedmiotem poniższych rozważań, była działająca w II Rzeczypospolitej Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (KPZU).

² I. Майстренко, [bdw], s. 1. Szerzej na temat formowania się wspomnianych struktur organizacyjnych ruchu komunistycznego na Ukrainie zob.: С. Кульчицький, 1996.

³ І.А. Піддубний, 2001, s. 132–133.

⁴ С.В. Кульчицький at al. (red.), 2009, s. 60–61.

⁵ Є. Нахлік, 2016, s. 192.

⁶ О. І. Дзира, 2016, s. 231–235.

Początki KPZU sięgają lat 1915–1916 i związane są z powstającymi wówczas w Galicji kółkami młodzieżowymi, nawiązującymi do tradycji tzw. *drahomanówek*⁷. Członkowie ich „lewego skrzydła” sformowali grupę na czele z Osypem Kriłykiem (pseud. Wasylkiw), Romanem Rozdolskim i Romanem Turiańskim (pseud. Kuźma), a dwa lata później utworzyli tzw. Internacjonalistyczną Socjaldemokrację Rewolucyjną⁸. W grudniu 1918 r. działacze ci podjęli przygotowania do utworzenia komunistycznej formacji politycznej, a zarazem opozycyjnej do niedawno proklamowanej Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL)⁹. Obok wspomnianej grupy, nurt marksistowski w Galicji reprezentowali przedstawiciele struktur wojskowych partii bolszewickiej. Obydwa środowiska w lutym 1919 r. na zjeździe w Stanisławowie powołały do życia Komunistyczną Partię Galicji Wschodniej (KPGW). Pierwszym sekretarzem nowej formacji został Karł Sawrycz (pseud. Maksymowicz). W ciągu dwóch pierwszych lat istnienia KPGW była faktycznie (poniekąd tak, jak wspomniana Komunistyczna Partia Bukowiny) organizacją obwodową Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy, podporządkowaną galicyjskiemu komitetowi organizacyjnemu KP(b)U, ale jednocześnie mającą własne przedstawicielstwo w Kominternie.

W okresie sierpień-wrzesień 1920 r. (tj. w okresie Socjalistycznej Galicyjskiej Republiki Radzieckiej) KPGW działała legalnie. Sytuacja zmieniła się, gdy na tereny galicyjskie wkroczyło wojsko polskie, a partia komunistyczna zmuszona została do przejścia do podziemia¹⁰. Wkrótce do Galicji przybyli emisariusze Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP) i w 1921 r. reprezentowana przez nich partia, na mocy decyzji Kominternu, przejęła kontrolę nad KPGW. Nie odbyło się bez sporów na tle procesu konsolidacyjnego i stosunku do bojkotu wyborów do parlamentu polskiego. Podporządkowanie organizacyjne KPGW kierownictwu polskiej partii komunistycznej zintensyfikowało konflikty wewnętrzne i sprzyjało rozłamowi na zwolenników KPRP i tzw. *wasyłkowców*. Ci ostatni poparli Osypa Kriłyka – sekretarza Komitetu Centralnego partii, byłego żołnierza Ukraińskiej Armii Galicyjskiej i uczestnika wojny polsko-ukraińskiej, opowiadającego się po stronie ukraińskiego komunizmu narodowego. Reprezentowana przez niego frakcja pod względem etnicznym była niemal czysto ukraińska, do konkurującej z nią grupy należeli zaś nie tylko komuniści narodowości ukraińskiej, ale też polskiej i żydowskiej.

Ówczesne relacje w obrębie ukraińskiego ruchu komunistycznego w Galicji Wschodniej rodzą pytania o jego związki z ZURL i zakres realizacji przez komunistów polityki władz radzieckich. Współczesny historyk ukraiński Ołeksandr Zajcew przekonuje, że Jewhen Petruszewicz, dyktator ZURL, korzystał ze wsparcia władz radzieckich. Twierdzi, że z dokumentów KP(b)U nie da

⁷ *Drahomanówki* – kółka socjalistów ukraińskich, powstające pod wpływem haseł Mychajły Drahomanowa, propagatora doktryny socjalistycznej akceptującej idee narodowe.

⁸ Я. Радзейовський, 2009, s. 167.

⁹ Р. Роздольський, 1984, s. 75–88.

¹⁰ Szerzej na temat Socjalistycznej Galicyjskiej Republiki Radzieckiej zob.: M. Klimecki, 2006.

się odtworzyć rozmiarów pomocy uzyskanej przez komunistów galicyjskich. Przyznaje również, że sabotaże w przededniu wyborów 1922 r. organizowane były nie tylko przez Ukraińską Organizację Wojskową (UWO), ale też Zagraniczny Oddział KP(b)U), tzw. ZAKORDOT¹¹.

Wspomniany ZAKORDOT powstał w maju 1920 r. jako struktura wojskowo-wywiadowcza. Obok centralnego wydziału w Charkowie posiadał wydział dla Ukrainy Prawobrzeżnej i Galicji w Kijowie. Pod jego kontrolą pozostawały oddziały przysyłane z Ukrainy Radzieckiej na teren Polski. Dzieje ZAKORDOT-u i jego działalność na terenach galicyjskich i wołyńskich wymaga poważnych badań. W historiografii ukraińskiej najważniejszym osiągnięciem z tego zakresu w ostatnich latach jest publikacja dokumentów pod redakcją Wołodymyra Sidaka¹². Pod tym względem gorzej niż skromnie wygląda historiografia polska, w której nie ma ani badań cząstkowych, ani monografii całościowo opisującej sterowanie ruchem komunistycznym z terenów Ukrainy Radzieckiej. Kwestia ta jest ważna ze względu na genezę ruchu komunistycznego na terenie międzywojennego województwa wołyńskiego¹³, kwestię bezpieczeństwa w województwach wschodnich II Rzeczypospolitej, czy chociażby przebieg wyborów parlamentarnych w 1922 r. W tym ostatnim przypadku warto wspomnieć, że zwolennicy KPRP w Galicji opowiedzieli się za udziałem w nich pod firmą Związku Proletariatu Miast i Wsi, natomiast członkowie KPGW-*wasyłkowcy*, tak jak pozostałe partie ukraińskie, za bojkotem. *Notabene* można w tej rozbieżności widzieć jeden z czynników, dla którego KPRP skłoniła się do przejęcia kontroli nad Ukraińską Partią Socjal-Demokratyczną (USDP).

W kontekście działalności KPGW warto zwrócić uwagę, że otrzymywała ona wsparcie finansowe i logistyczne od władz radzieckich. Przy poselstwie Ukraińskiej SRR w Warszawie istniała rezydentura GPU, która finansowała ruch komunistyczny w Polsce, werbowała kadry terrorystyczne i szpiegowskie¹⁴. Stojący na czele poselstwa Ołeksander Szumski realnie wpływał na stosunek środowisk ukraińskich do Ukrainy Radzieckiej, co pozwalało utrzymywać kontrolę nad kręgami komunistycznymi i dotrzeć do polityków galicyjskich, negatywnie ustosunkowanych do Polski¹⁵. Wiedza nasza w tym zakresie jest raczej skromna.

W przekazywaniu pomocy komunistom w II Rzeczypospolitej uczestniczyły struktury powiązane z nimi i ulokowane w różnych krajach europejskich, na przykład Komitet Zagraniczny Pomocy KPGW w Wiedniu, a od 1922 r. – biuro zagraniczne tej partii działające w Pradze czeskiej. Na emigracji próbowano również formować komórki Galicyjskiej Młodzieży Komunistycznej za Granicą. Działalność pomocową na rzecz komunistów ukraińskich w Galicji

¹¹ О. Зайцев, 1999, s. 101–102.

¹² В.С. Сідак, 2000. Zob. też: В.С. Сідак, В.А. Козенюк, 2004; В.О. Козенюк, 2002; О. Гісем, 2007, s. 146–161; V. Ponomariov, 2017, s. 95–116.

¹³ О. Razyhrayev, 2010, s. 32.

¹⁴ Ю. Шаповал, 2017, s. 100.

¹⁵ Ibidem, s. 101.

Wschodniej prowadzono też w Berlinie, gdzie na początku 1922 r. powstało wydawnictwo „Kosmos”. Dzięki wsparciu nadchodzącemu z ośrodków zagranicznych powstawały materiały propagandowe w języku ukraińskim, wydawano gazetę w Galicji, przerzucano czasopisma z zagranicy drukowane specjalnie na potrzeby komunistów galicyjskich¹⁶. Działalność wydawniczą w kraju na szerszą skalę rozpoczęto w następnych latach, po reorganizacji struktur partyjnych i wyodrębnieniu w kierownictwie partii Wydziału Agitacyjno-Propagandowego. Wydarzenie to poprzedziło przekształcenie KPGW w Komunistyczną Partię Zachodniej Ukrainy (KPZU).

Nim doszło do powstania KPZU władze polskie zadały cios strukturom kierowniczym KPGW – aresztowały uczestników konferencji partyjnej zorganizowanej w budynkach katedry św. Jura we Lwowie (30 X 1921). Konsekwencją aresztowań był głośny proces sądowy czołowych działaczy komunistycznych przed sądem lwowskim (22 XI 1922–11 I 1923)¹⁷. Powstała sytuacja sprzyjała osłabieniu sporu wewnętrznego i przełamaniu impasu rozłamowego. Czynnikiem sprzyjającym konsolidacji była też decyzja Rady Ambasadorów z marca 1923 r. o przyznaniu Polsce prawa do Galicji Wschodniej. Decyzja ta nie zlikwidowała sporu w szeregach komunistów ukraińskich o to, do jakich haseł powinni się odwoływać: Polskiej Republiki Rad czy Galicyjskiej/Ukraińskiej Republiki Rad. Należy jednak pamiętać, że ustanawiając zwierzchnictwo nad KPZU, KPRP zobowiązywała się do niepodkreślania tego wydarzenia. Kolejnym czynnikiem sprzyjającym wzmocnieniu KPZU była decyzja władz polskich o rozwiązaniu schyłkowej się w stronę komunizmu Ukraińskiej Partii Socjal-Demokratycznej. Członkowie zdelegalizowanej formacji prędko przeszli w szeregi podziemia¹⁸. USDP stała się ofiarą kursu zainicjowanego przez Komintern, zmierzającego do stworzenia „jednego frontu robotniczego” i opanowywania legalnych partii¹⁹. Proces decyzyjny dotyczący przejmowania USDP przez komunistów w literaturze w zasadzie jest dobrze rozpoznany²⁰.

Słabo przedstawia się natomiast nasz stan wiedzy na temat początków działań organizacyjnych ruchu komunistycznego w przededniu utworzenia KPZU. Na przykład pierwsze struktury ruchu komunistycznego na Wołyniu, według większości badaczy, należy datować na 1922 r. Sympatyzowały one z KPRP, ale w większym stopniu były uzależnione od Charkowa²¹. Nie wydaje się, że w badaniach należałoby na tym poprzestać, chociażby dlatego, że niewiele wiemy na temat wsparcia pierwszych struktur komunistycznych ze strony niedawnych *bieżeńców* (tj. uchodźców, którzy na mocy władz rosyjskich musieli w 1915 r. przesiedlić się w różne obszary imperium, aby oczyścić tereny zajmowane przed armią niemiecką i od 1918 r. powracali w rodzinne strony) oraz

¹⁶ О.Я. Красівський, 1989, s. 126.

¹⁷ A. Wajntraub (red.), 1958; A. F. Świetlikowa, 1967, s. 110–121.

¹⁸ J. Radziejowski, 1976, s. 47.

¹⁹ О. Зайцев, 1993, s. 73.

²⁰ І. Райківський, 2015, s. 31–52; idem, 1999, s. 112–122; idem, 2017, s. 153–158; М. Кравець, 1958, s. 84–91; І. Васюта, 1999, s. 341–354; E. Koko, 1993, s. 125–141.

²¹ J. Radziejowski, 1976, s. 63.

działających na Wołyniu, Chełmszczyźnie, Polesiu i Podlasiu i schylających się ku komunizmowi członków Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej, Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów i Ukraińskiej Partii Socjalistów-Federalistów.

Po przekształceniu KPGW w KPZU nowa partia, podobnie jak Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi, otrzymała status organizacji autonomicznej w ramach KPRP (a potem Komunistycznej Partii Polski, KPP). Od tego momentu zaczęła poszerzać wpływy na terytorium województwa wołyńskiego, poleskiego i lubelskiego. Komórki partii komunistycznej w tych województwach były podporządkowane KPRP i dopiero na mocy decyzji V Kongresu Kominternu i II Zjazdu KPRP weszły w skład KPZU²². Według stanu na luty 1924 r. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy miała 9 okręgów i około 1800 członków (według podziału narodowościowego, wśród nich było 1326 Ukraińców, 227 Żydów i 146 Polaków). W październiku 1925 r. szeregi partii wzrosły do 3243 członków.

Pierwsze cztery lata istnienia KPZU upłynęły na tworzeniu struktur, a jej bieżąca działalność w sposób wymowny potwierdzała, że „ukraiński ruch komunistyczny nie w prawicy własnego narodu widział (...) głównego swego wroga”²³. W 1927 r. w partii doszło do rozłamu na tle wsparcia dla Ołeksandra Szumskiego. Publicznie poparł go Karł Sawrycz, jeden z kierowników KPZU i jednocześnie kandydat na członka KP(b)U i kierownik Zagranicznego Biura Pomocy KPZU. Ze względu na podobne stanowisko większości kierownictwa KPZU, ówczesny sekretarz generalny KP(b)U, Łazarz Kaganowicz oskarżył KPZU o zdradę. Spowodowało to sformowanie się dwóch frakcji partyjnych, ale wkrótce pod naciskiem bolszewików „większość” (tzw. wasylkowcy) skapitulowała, część jej członków wyjechała na Ukrainę Radziecką, gdzie spotkały ich represje. W następnych latach zdarzało się, że również inni czołowi działacze byli wywołani na Ukrainę Radziecką, gdzie ich aresztowano i skazywano. Wydarzenia te były początkiem kadrowego i organizacyjnego regresu partii. Bez wyjaśnienia ich nie da się zrozumieć źródeł osłabienia ówczesnego ukraińskiego ruchu komunistycznego w II Rzeczypospolitej.

W 1938 r. na mocy decyzji Kominternu rozwiązano partię komunistyczną w Polsce. Wyrok ten obejmował też KPZU, w szeregach której etniczni Ukraińcy, jak twierdzi się niekiedy, nie stanowili wówczas nawet względnej większości. Los członków KPZU we współczesnych opracowaniach bywa uwypuklony, ale jako odrębna grupa polityczna nie zostali wystarczająco zbadani i wymagają studiów prozopograficznych²⁴.

Pierwsze publikacje poświęcone ukraińskim komunistom prowadzącym działalność w II Rzeczypospolitej pojawiały się już w okresie międzywojennym, głównie w Charkowie i Kijowie. Nie były to opracowania ściśle naukowe, lecz publicystyka polityczna, dokumenty i analizy, podporządkowane linii

²² М. Пиріг, 2014, s. 23.

²³ Ibidem, s. 18.

²⁴ Zob. np.: О.С. Рубльов, Ю.А. Черченко, 1994.

propagandowej władz radzieckich²⁵. Dzisiaj należy je traktować, na ogół, jako źródło drukowane do dziejów tego nurtu. Rzeczywiste opracowania historyków radzieckich poświęcone ukraińskiemu komunistycznemu życiu politycznemu w II Rzeczypospolitej, pomijając zgodność zawartych w nich wywodów z zasadami nauk humanistycznych, zaczęły się ukazywać dopiero po II wojnie światowej. W 1948 r. we Lwowie wyszła broszura Iwana Bohodista, którą wydawcy uznali za pierwszą próbę usystematyzowania, zgodnie z narzuconym wzorcem ideologicznym, dążeń do ustanowienia władzy radzieckiej w Galicji. Pisząc o nastrojach proradzieckich, czy raczej próbując wyeksponować tylko ten wątek, autor broszury zaledwie wzmiankował o KPZU i przekonywał, że początki partii komunistycznej w Galicji sięgały roku 1920²⁶.

Przyczyna skąpości historiografii radzieckiej na temat ukraińskiego ruchu komunistycznego w II Rzeczypospolitej w pierwszym dziesięcioleciu powojennym tkwiła w tym, że zaledwie w 1956 r., na mocy decyzji XX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, nastąpiła rehabilitacja Komunistycznej Partii Polski i jej autonomicznych przybudówek. Dlatego dopiero w przededniu tych postanowień zaczęły się częściej pojawiać publikacje poświęcone KPZU²⁷. Na ogół były to drobne, rozproszone teksty, choć trafiały się też takie, które wywarły znaczący wpływ na dalsze badania. Za przykład posłużyć może opublikowana w 1955 r. praca Mychajły Herasymowicza i Bohdana Dudykewicza²⁸, która według oceny współczesnego badacza Wasyla Futaly „(...) przez długi czas służyła historykom radzieckim za ważne źródło historyczne i historiograficzne”²⁹.

Poza wspomnianą decyzją o rehabilitacji ruchu komunistycznego w Polsce przesłankami do podjęcia tematyki KPZU dla historyków radzieckich były: potrzeba zanegowania kultu Stalina oraz promowane przez Nikitę Chruszczowa obchody rocznicy ugody perejaśławskiej jako symbolu zjednoczenia Ukrainy z Rosją³⁰. Publikacje z tego okresu, konsekwentnie ograniczone założeniami ideologicznymi, koncentrowały się na udowodnieniu tezy o synonimiczności ruchu robotniczego i rozwoju ruchu komunistycznego oraz wierności ideom marksizmu-leninizmu. Od drugiej połowy lat 50. XX w. zaczęły pojawiać się radzieckie opracowania mające potwierdzać rewolucyjną (tj. rozumianą jako „postępowa” i „pozytywna”) działalność komunistów³¹. Spośród ówczesnych

²⁵ Zob. np.: К. Вінярський, 1929; М. Скульскогос (ред.), 1935; Я. Лясоцький, 1927; М. Борець, 1931.

²⁶ І. Богодист, 1948, s. 38.

²⁷ Idem, 1952; П. Йова, 1954; В.К. Осочинський, *Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму*, Львів 1954; І.І. Компанієць, 1957; idem, 1960.

²⁸ М. Герасименко, Б. Дудикевич, 1955.

²⁹ В. Футала, 2008, s. 518–524. Zob. też: idem, 2014, s. 127–135.

³⁰ *Тези доповідей науково-теоретичної конференції кафедр інституту, присвяченої возз'єднанню західноукраїнських земель в єдиній українській радянській державі: 27–28 грудня 1964 року*, Івано-Франківськ 1964.

³¹ *З історії революційного руху у Львові. 1917–1939. Документи і матеріали*. Львів 1957; *Під прапором Жовтня. Документи і матеріали*, 1 (1917–1920 pp.), Львів 1957; Ю.Г. Гошко et al. (ред.), 1958.

prac warto wyróżnić teksty Nadiji Hurładi³², Ołeksandra Karpenki³³, Mykoły Krawcia³⁴ i in.³⁵

Swoistą ciekawostką ówczesnego dyskursu historiografii radzieckiej były próby wpisania do tradycji ruchu komunistycznego wydarzeń 1 listopada 1918 r. we Lwowie³⁶. Zabieg przedstawiania ich jako „zmagających mas robotniczych” stał się przedmiotem krytyki w środowisku komunistów³⁷. Równocześnie historiografia radziecka zaczęła formułować tezę o KPGW jako jedynej poprzedniczce KPZU³⁸.

Trend ten był kontynuowany w latach 60. XX w. Kreował on mit KPZU jako głównej siły sprawczej zmian w społeczeństwie ukraińskim w II Rzeczypospolitej, pobudzonej do działania pod wpływem rewolucji październikowej³⁹. Prace poruszające tę kwestię odgrywały przede wszystkim funkcję propagandową, choć ich autorzy odwoływali się do materiałów źródłowych⁴⁰. W 1965 r. pojawiła się praca Jewhena Hałuszki, która dla historyków radzieckich stała się wzorem do naśladowania przy konstruowaniu chronologii ukraińskiego ruchu komunistycznego. Obok mitologizacji KPZU wprowadzała ona do obiegu podstawową faktografię⁴¹. W pracach innych autorów lansowano między innymi tezę, wysuwaną już w poprzedniej dekadzie, o młodzieży komunistycznej jako awangardzie i „Komsomole – wiernym pomocniku” KPZU⁴².

W dwóch pierwszych dekadach (ale także i później) po II wojnie światowej na Ukrainie Radzieckiej nie było prac naukowych o ruchu komunistycznym wolnych od wpływów ideologicznych. Lektura spisu treści kijowskiego „Ukraińskiego historycznego żurnalu” za okres 1957–1966 pozwala na odnalezienie w nim tylko 26 tekstów poświęconych dziejom KPZU⁴³. W kontekście atmosfery tego okresu nie była to liczba pokaźna. Niemniej opublikowany w 1969 r. spis wydawnictw komunistycznych za okres od roku 1919 do 1967

³² Н.С. Гурлади, 1956; idem, 1959.

³³ О.Ю. Карпенко, 1953, s. 30–39; idem, 1954, s. 120–126; idem, 1957, s. 27–36; idem, 1958, s. 83–96; idem, 1958, s. 21–34.

³⁴ М.М. Кравець, 1958, s. 84–91; idem, 1959. Więcej na temat publikacji tego autora zob.: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CN-R=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1967_4_126 [dostęp: 23.10.2018].

³⁵ Zob. np.: К.І. Тищенко, 1959, s. 64–69. М.Й. Зільберман, 1968; Ю.Г. Гошко et al. (red.), 1958; Л. Іваненко, 1957, s. 30–44; А. Ярошенко, 1959, idem, 1961; І. Фольварочний, 1954; В.Ю. Маланчук, 1957; idem, 1959.

³⁶ О.Ю. Карпенко, 1956, s. 3–4; s. 26; idem, 1957, s. 59–90; idem, 1958, s. 69–86, idem, 1993, s. 7.

³⁷ Zob. np.: І.І. Компанієць, 1957, s. 241; В.А. Судаков, 1957, s. 20; М.П. Герасименко, М.М. Кравець, Г.І. Ковальчак, 1959, s. 88–89, 93–94; І.В. Пендзей, 2015, s. 137–153.

³⁸ О.Я. Красівський, 1989, s. 126. Zob. też: М. Кучеров, 1964, s. 80–87.

³⁹ І. Компанієць, 1967; М.М. Кравець, 1968; Б.К. Дудикевич et al. (red.), 1970; О.М. Швидак, 1972.

⁴⁰ К. Пелехатий, 1969.

⁴¹ Є.М. Галушко, 1965. Zob. też: Є.М. Галушко, Б.К. Дудикевич, 1964, s. 50–57.

⁴² П. Яцків, 1964, s. 75–80.

⁴³ Л.Д. Вітрук, Т.М. Шелюх (red.), 1968, s. 53–57.

potwierdzał, że do opisu dorobku historiografii radzieckiej poświęconej KPZU należało stosować kryterium ilościowe, nie jakościowe⁴⁴.

Lata 70. XX w. to okres agresywnego ataku na wszelkie niekomunistyczne nurty polityczne przy pomocy „dziejów” KPZU⁴⁵. W tym duchu propagowano koncepcję przywództwa KPZU w „ruchu rewolucyjnym”⁴⁶, ideę współpracy polskich i ukraińskich komunistów⁴⁷, ich udziału w zjednoczeniu ziem ukraińskich⁴⁸ oraz wpływów KPZU w komunizującym Ukraińskim Włóściańsko-Robotniczym Zjednoczeniu Socjalistycznym (tzw. Sel-Robie)⁴⁹. Na początku lat 70. pojawiła się broszura Borysa Kuchty, w której podjęto problem narodowościowy w działalności komunistów. Autor przedstawiał KPZU jako produkt połączenia haseł społecznych i narodowych⁵⁰. Co prawda, podobne kroki czyniono już wcześniej⁵¹, ale zawsze zmierzały one do akceptacji wyselekcjonowanych zrębów ukraińskiej idei narodowej na potrzeby ideologii komunistycznej. Dlatego przedmiotem zainteresowania historyków radzieckich (tylko na krótko, bo pokazywała obszar konfliktu) stała się próba określenia relacji KPZU z KPZB⁵². Problem ten należy do jednego z najmniej znanych, choć jest niezmiernie ważny w studiach nad zagadnieniem narodowościowym w ukraińskim ruchu komunistycznym⁵³.

Dopiero lata 80. XX w. przyniosły zapowiedź osłabnięcia „wojowniczości” w prezentowaniu problematyki i poszerzenia pola badawczego⁵⁴. Przykładem następującej ewolucji były prace Jurija Sływki⁵⁵. Publikacje tego historyka radzieckiego, gdy odrzucimy stosowaną w nich metodę prowadzenia narracji, faktycznie poruszają wiele istotnych kwestii: rozłamu w KPZU w latach 1927–1928, przyczyny likwidacji KPP i KPZU. Obok takiego ujęcia ciągle dominowały jednak prace o wymownych i agresywnych tytułach, narzucające mit wspólnej walki robotników polskich i ukraińskich z faszyzmem⁵⁶, którego synonimem miał być „burżuazyjny nacjonalizm”⁵⁷, eksponujące wątek KPZU jako awangardy walki o równość społeczną⁵⁸, czy też ukazujące, podejmowany

⁴⁴ Zob.: В. Машотас, 1969.

⁴⁵ М. Хвостін, С. Чапуга, А. Шиш, 1975; В. Добрецова, 1976.

⁴⁶ Н.А. Баєва, 1972а. Zob. też: eadem, 1972b, s. 76–80; eadem, 1977, s. 30–37.

⁴⁷ О. Швидак, 1972.

⁴⁸ *Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР, 1917–1939. Збірник документів і матеріалів*, Київ 1979; В.Ю. Твердохліб, 1978. Zob. też: idem, 1974.

⁴⁹ Г. Сизоненко, 1971.

⁵⁰ Б. Кухта, 1970. Zob. też: В. Задорецький, 1974.

⁵¹ Ф. Шерстюк, 1958, s. 73–83.

⁵² О.І. Бренчук, 1969, s. 100–103.

⁵³ Złożoność problemu pokazuje biografia znanego pisarza Ołeksandra Hawryluka, postaci symbolicznej dla ukraińskiego ruchu komunistycznego, w którego rodzinnej wsi na Podlasiu komórka partyjna podporządkowana była KPZB. Zob.: В.Г. Радченко, 1956.

⁵⁴ Zob. np.: С. Макарчук, 1983.

⁵⁵ Ю.Ю. Сливка, 1985; idem, 1989; idem, 1973, idem (ред.), 1989.

⁵⁶ В. Чугаєв, 1980.

⁵⁷ В. Добрецова, 1989.

⁵⁸ І.М. Шумейко, П.М. Яцків, 1985. Zob. też: М. Панчук, 1982; idem, 1979.

w publikacjach w poprzedniej dekadzie, udział komunistów w procesie zjednoczenia Galicji i Wołynia z Ukrainą Radziecką⁵⁹.

Momentem przełomowym w badaniach nad dziejami minionymi na Ukrainie stał się okres Gorbaczowowskiej *pierestrojki*. Osłabienie presji ideologii komunistycznej nie przyniosło kardynalnego „przewrotu” w wiedzy na temat KPZU, choć zasygnalizowało skłonność historyków do jej weryfikacji⁶⁰. Uwagę przyciągały tezy jednego z tekstów Feliksa Rudycza, w którym autor podjął się oceny, z pozycji metodologii „marksistowsko-leninowskiej”, dorobku naukowego poświęconego KPZU. Próbował też wskazać, w jakim kierunku powinny podążać nowe badania nad działalnością partii, w szczególności w latach 1934–1938, oraz poznać rzeczywiste przyczyny jej rozwiązania⁶¹. U schyłku lat 80. XX w. powołano grupę historyków, która miała pracować nad stworzeniem „pełnowartościowej” monografii KPZU oraz innymi tematami badawczymi związanymi z ukraińskim ruchem komunistycznym w II Rzeczypospolitej⁶². Przed historykami radzieckimi po raz pierwszy otworzyła się możliwość prowadzenia badań wolnych od nacisków ideologicznych i implementacji nowej perspektywy badawczej. Niemniej początek ostatniej dekady ZSRR nie przyniósł obszernych studiów ani zarysów biograficznych. Tych ostatnich, zdolnych odsłonić prawdziwe oblicze ideologii komunistycznej i radzieckiego reżimu, niemal nie było. Autorzy zazwyczaj ograniczali się do artykułów biograficznych⁶³ i not biograficznych⁶⁴ poświęconych wybranym postaciom. Na tym tle pozytywnie wyróżniały się, choć były nieliczne, teksty autorów nieukraińskich, opublikowane poza granicami ZSRR⁶⁵. Warunki powstałe w dobie *pierestrojki* nie zostały w zasadzie wykorzystane przez historyków radzieckich, choć wydawało się, że pozwalały na stopniową weryfikację dotychczasowego stanu wiedzy na temat ruchu komunistycznego na Ukrainie. Na dodatek przełom lat 80. i 90. XX w. pokazał, że zainteresowanie nim uległo błyskawicznej erozji. Publikacje z tego okresu zamykały epokę radzieckiej historiografii KPZU⁶⁶. Dorobek jej w obszarze ukraińskiego ruchu komunistycznego jest jednym z symboli ideologizacji i implementacji *damnatio memoriae* w naukach historycznych.

Należy zgodzić się ze stanowiskiem Wasyla Futala, że „(...) prace historyków radzieckich były skrajnie subiektywne, a poniekąd zafałszowujące”⁶⁷. Są świadectwem skali oddziaływania ideologii państwa totalitarnego i deformowania wysiłku historyków. Badacze działający pod presją i kontrolą aparatu

⁵⁹ Zob. np.: В.М. Курило, М.І. Панчук, М.В. Троян, 1985.

⁶⁰ Zob. np.: О.Ю. Карпенко, 1989, s. 63–70.

⁶¹ Ф.М. Рудич, 1989, s. 35–43. Zob. też: Ф.И. Фирсов, И.С. Яжоборовская, 1988, s. 20–35, nr 12, s. 40–55.

⁶² Ф.М. Рудич, op. cit., s. 35–43.

⁶³ Zob. np.: Н.І. Арсенич, 1969, s. 126–128.

⁶⁴ Ю.Ю. Сливка et al. (red.), 1989. Por.: F. Tych (red.), 1978–1992.

⁶⁵ J. Radziejowski, 1978, s. 198–210; Я. Радзейовський, op. cit., s. 166–177. Zob. też: М. Szumiło, 2008, s. 287–298.

⁶⁶ Zob. np.: М. Панчук, Ю. Сливка (ред.), 1990; М.І. Панчук, 1989.

⁶⁷ В. Футаля, 2010–2011, s. 270.

partyjnego zmuszeni byli do poruszania się na zawężonym polu badawczym, odrzucenia podstawowych zasad warsztatu naukowego historyka, uczestniczenia w kreowaniu szablonowego obrazu przeszłości, a także narzucaniu norm etycznych i moralnych. Wiedza o tym rodzi pytanie o to, czym w istocie jest historiografia radziecka w obszarze badań nad ruchem komunistycznym? Oczywiście, niektóre publikacje do dzisiaj zachowują wartość faktograficzną, na przykład publikacje dokumentów, wspomnienia i relacje, czy też prace dotyczące działalności wydawniczej KPZU⁶⁸.

Po ogłoszeniu niepodległości przez Ukrainę można było dostrzec łągodzenie sposobu wypowiedzi byłych historyków radzieckich. Powoli zrywali z niedawnym sposobem prezentowania przeszłości i podążali ku poszerzaniu spektrum badawczego⁶⁹. Niemniej okres po 1991 r. nie zaowocował spektakularną weryfikacją stanu wiedzy na temat KPZU, choć dało się zauważyć zmianę w obszarze jakości badań⁷⁰. Młodzi historycy ukraińscy zerwali z niedawną spuścizną i metodologią, zwrócili uwagę na oddziaływanie komunistów na inne partie polityczne⁷¹. Pojawiły się głosy, że KPZU nie można traktować jako przedstawicieli ukraińskiego ruchu narodowego, lecz zwykłą agencją bolszewicką⁷². Badacze międzywojennego ruchu komunistycznego na Ukrainie Radzieckiej, w szczególności *borot'bistów*, zwrócili uwagę na rolę komunistów galicyjskich⁷³. Przedmiotem zainteresowania stał się nie tyle ruch komunistyczny, co w ogóle ruch lewicowy. Pojawienie się trzynomowej pracy Stanisława Kulczyckiego, poświęconej komunizmowi na Ukrainie jest raczej próbą ujęcia jego losów w formie podręcznikowej, ale w obszarze dziejów KPZU nie odnotowujemy w niej próby poszerzenia spektrum dotychczasowego stanu wiedzy⁷⁴. Inaczej należałoby potraktować pojawienie się pracy Jurija Szapowała, poświęconej Ołeksandrowi Szumskiemu⁷⁵. Podejmuje ona pomijaną dotąd biografistykę czołowych działaczy komunistycznych i historię represji radzieckich, które objęły także szeregi KPZU. Ten ostatni element, tj. ich skala, zdecydowanie różni historię KPZU od dziejów KPP.

Problematyka KPZU i działalność ukraińskich komunistów w II Rzeczypospolitej była (i jest) stosunkowo rzadko obecna w badaniach polskich historyków. Pierwsze opracowania podejmujące te zagadnienia pojawiły się

⁶⁸ Zob. np.: В. Машотас, 1969; Й.Т. Цьох, 1960, s. 108–120; idem, 1958, nr 1, s. 117–124; J. Daszkiewicz, 1960, s. 36–60; О.Я. Красівський, 1990, s. 150–155; М.М. Олексюк, 1972; idem, 1973.

⁶⁹ Por.: І.К. Васюта, 1971; idem, 1978; idem, 1988, idem, 2010; idem, 2001, s. 22–42; idem, 2006.

⁷⁰ Zob. np.: С. Дерев'яно, 1990; І. Райківський, 1995. Zob. prace tego autora przyp. 20.

⁷¹ І. Соляр, 2001, s. 258–261; idem, 2006–2007, s. 126–132; idem, 2009, s. 55–67; idem, 2011; І. Бегей, 2015, s. 19–29; М. Пиріг, 2016, s. 6; В. Місько, 2013, s. 41–52; idem, 2013, s. 231–239; idem, 2011, s. 23–29; idem, 2014, s. 106–114; idem, 2010, s. 252–263.

⁷² І. Гаврилів, 2012.

⁷³ С. Гірік, 2013, s. 234–249.

⁷⁴ С. Кульчицький, 2013.

⁷⁵ Ю. Шаповал, 2017.

co prawda już w okresie międzywojennym, ale również wtedy były nieliczne i miały charakter analiz opisujących bieżącą działalność organizacji⁷⁶.

Po drugiej wojnie światowej obiektem zainteresowania historyków *pe-erelowskich* stała się Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej⁷⁷ i – w nieco mniejszym zakresie – Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad⁷⁸. Tematyka ta obecna jest też we współcześnie powstających opracowaniach⁷⁹ i publikowanych wspomnieniach⁸⁰. Równolegle podejmowano pierwsze badania nad działalnością KPZU, choć na ogół prowadzono je przy okazji studiów obejmujących całość ruchu komunistycznego w II Rzeczypospolitej⁸¹, rekonstrukcji biografii działaczy komunistycznych, którzy w swej młodości przewinęli się przez szeregi tej formacji⁸², czy ukraińskiego ruchu narodowego⁸³. Względny przełom w badaniach nad KPZU nastąpił w latach 70. XX w., gdy pojawiła praca Janusza Radziejowskiego, *notabene* obejmująca tylko początkowy etap działalności partii (tj. do 1929 r.). Pomimo upływu czasu, w historiografii polskiej do dzisiaj jest to najpoważniejsze opracowanie poświęcone tej organizacji⁸⁴. Następne lata przyniosły próbę zróżnicowania badań nad działalnością komunistów ukraińskich⁸⁵. Niemniej rzeczwiata dyferencjacja nastąpiła po dopiero 1989 r., a właściwie w ostatnim dziesięcioleciu, gdy przedmiotem studiów stały się relacje partii oscylujących wokół komunizmu⁸⁶, rywalizacja polityczna KPZU–OUN⁸⁷, oddziaływanie władz radzieckich na komunistów⁸⁸, procesy sądowe⁸⁹, akcje policyjne wymierzone w podziemie komunistyczne⁹⁰. W poznanie działalności KPZU na terenie okręgu chełmskiego znaczący wkład wniósł Emil Horoch⁹¹, który jako jeden z nielicznych w polskiej historiografii poświęcił większą uwagę składowi narodowościowemu tej formacji⁹². Studia nad lokalnymi strukturami partii znajdują kontynuację we współczesnych badaniach⁹³. Uwagę historyków przyciąga kwestia kontaktów komunizujących posłów z nielegalną KPZU, czy też obecność komunistów

⁷⁶ J. Reguła, 1934.

⁷⁷ G. Iwański, 1967, s. 25–52; T. Biernacek, 1985. Zob. też: F. Świetlikowa, 1968.

⁷⁸ Z. Zaks, 1970.

⁷⁹ M. Klimecki, op. cit.

⁸⁰ Zob. np.: T. Biernacek, 1997.

⁸¹ Zob. np.: *KPP – uchwały i rezolucje*, t. 1–3, 1954–1956; M. Megelicka, 1962, s. 2–14; H. Cimek, L. Kieszczyński, 1984; H. Cimek, 1984; idem, 1989, s. 80–81; idem, 1989; B. Kolebacz, 1984; A. Czubiński, 1988; K. Trembicka, 2007.

⁸² F. Tych (red.), 1978–1992; Z. Szczygielski, 1989.

⁸³ M. Papierzyńska-Turek, 1979; R. Torzecki, 1989; idem, M. Papierzyńska-Turek, 1982, s. 27; J. Moklak, 1997.

⁸⁴ J. Radziejowski, 1976. Zob. też: idem, 1971, s. 27–48.

⁸⁵ Idem, 1966, s. 45–70.

⁸⁶ R. Tomczyk, 2007; idem, 2007; idem, 2007; H. Cimek, 2012, s. 95–106.

⁸⁷ R. Wysocki, 2007, s. 177–198.

⁸⁸ Zob. np.: J. Bruski, 2010, s. 294–307.

⁸⁹ P. Gontarczyk, 2008, s. 92–96; Ł. Bojko, 2016, s. 101–113.

⁹⁰ O. Razyhrayev, 2010, s. 21–59.

⁹¹ E. Horoch, 1991–1992, s. 451–469. Zob. też, idem, 1993.

⁹² Idem, 1987–1988, s. 103–108; idem, 1992, s. 33–41.

⁹³ T. Hojda, 2003, s. 187–213; S. Hładyszuk, 2015, s. 3–18.

na forum parlamentarnym. Przy czym konkluzje współczesnych historyków ukraińskich w tym obszarze⁹⁴ są w zasadzie zbieżne ze stanowiskiem polskich badaczy: Mirosławy Papierzyńskiej-Turek⁹⁵ i Mirosława Szumiły⁹⁶. Pokazują one, że problem komunizmu to zarówno kwestia orientacji członków Komunistycznej Frakcji Poselskiej, jak też środowisk „krypto komunistycznych” (Sel-Rob, Ukraińska Partia Pracy)⁹⁷.

Dokonując całościowej oceny polskiej historiografii należałoby zwrócić uwagę, że nawet te polskie opracowania, które ukazały się przed 1989 r., wyraźnie różnią się od prac współtworzących historiografię radziecką. Nie są one obciążane takim samym bagażem ideologicznym, zawarte w nich wnioski są zdecydowanie bardziej wyważone, a przede wszystkim wyróżniają się rzetelnością faktograficzną. Z drugiej strony, prace poświęcone KPZU opublikowane w Polsce, choć niezbyt obszernie podejmują działalność tej formacji, to na tle historiografii zachodniej wydają się być wręcz „liczne”.

Dzięki polskim badaczom i historykom anglosaskim wywodzącym się ze środowiska emigracji ukraińskiej problematyka KPZU pojawiła się, choć w zakresie zaledwie śladowym, na Zachodzie⁹⁸. Do dzisiaj jedyną książką poświęconą Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, wydaną na zachód od Odry, pozostaje angielskie tłumaczenie polskiej wspomnianej wyżej książki Janusza Radziejowskiego⁹⁹.

W 2008 r. na jednym z portali informacyjnych Serhij Hrabowski pisał, że „Historia KPZU to tragedia tych, którzy szczerze wierzyli w ideały komunistyczne świetlistej przyszłości, gdzie na równi z równymi miała istnieć Ukraina Radziecka, to tragifarsa, jaka ma związek z dosyć rozpowszechnioną kategorią partyjniaków, którzy w zupełności nie byli komunistami albo chimerycznie pojednawali ideologię komunistyczną niemal z rosyjskim wielkopaństwowym monarchizmem. Mało kto z członków KPZU dożył głębokiej starości i zajął wygodne posady za nowych czasów”¹⁰⁰. Opinia ta poniekąd odzwierciedla współczesny trend, w którym losy członków KPZU i innych formacji komunistycznych na Ukrainie próbuje się postrzegać z empatią i jako przykład tragedii ofiar represji stalinowskich. Z drugiej strony wskazuje na niezmiernie ważną konkluzję – badania nad ukraińskim ruchem komunistycznym wymagają gruntownej rewizji. Wybrany i przedstawiony powyżej dorobek pokazuje, że historiografia radziecka pozostawiła w spadku znaczną ilość prac, które mogą być wykorzystane jedynie selektywnie i dopiero po odrzuceniu balastu ideologicznego, który wszak ciąży nie tylko na sposobie prowadzenia narracji i interpretacji, ale też prezentowanej faktografii.

⁹⁴ O. Зайцев, 1993, s. 72–84; idem, 1996, s. 172–186. Zob. też: W. Mędrzecki, 1996, s. 220–234; Cz. Brzoza, 1992–1993, s. 153–165.

⁹⁵ M. Papierzyńska-Turek, 1975, s. 29–56

⁹⁶ M. Szumiło, 2002, s. 21–37. Zob. też: idem, 2007.

⁹⁷ Szerzej zob.: T. Biernacek, 1983.

⁹⁸ Zob. np.: R. Solchanyk, 1971, s. 774–794; idem, 1981, nr 2, s. 181–197.

⁹⁹ J. Radziejowski, 1983.

¹⁰⁰ С. Грабовський, 2008.

Prowadzone po roku 1989 (1991) badania historyków polskich i ukraińskich są ciągle jeszcze stosunkowo skromne w obszarze studiów nad dziejami Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy. Najnowsze publikacje weryfikujące nasz dotychczasowy stan wiedzy pokazują jednak, jaki ogrom pracy i niebezpieczeństw stoi przed współczesnymi badaczami. Wydaje się, że podstawowymi współczesnymi postulatami badawczymi są zarówno konieczność całościowej weryfikacji dziejów KPZU i ich syntetycznego ujęcia, jak też przesłedzenie rzeczywistego zakresu wykorzystywania KPZU i jej struktur młodzieżowych przez władze ZSRR do realizacji swoich celów i infiltracji innych środowisk. Ważne wydaje się być też poznanie rzeczywistego wpływu partii na inne formacje, zarówno schylające się ku komunizmowi, jak też zwalczające go, analiza jej udziału w ukraińskim ruchu narodowym, czy poznanie późniejszych losów i roli w życiu politycznym jej byłych działaczy.

Historia KPZU i skutki jej działalności są kwestią ważną nie tylko z punktu widzenia dziejów najnowszych Ukrainy, ale również Polski. W tym drugim przypadku należałoby się zgodzić z Januszem Radziejowskim, który przed laty pisał: „Z całą stanowczością zaś można twierdzić, że bez znajomości problematyki KPZU i jej wczesnej historii nie sposób zrozumieć wielu zjawisk w komunistycznym ruchu polskim, trudno jest trafnie ocenić przez tę partię stanowisko w wielu założonych problemach życia politycznego Polski międzywojennej (...)”¹⁰¹.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Biernacek T., 1997, *Nad Prutem i Czeremoszem*, 1 (1914–1928), Zielona Góra.
[Red.] 1954–1956, *KPP – uchwały i rezolucje*, 1–3, Warszawa.
[Ред.] 1979, *Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР, 1917–1939. Збірник документів і матеріалів*, Київ.
[Ред.] 1957, *З історії революційного руху у Львові. 1917–1939. Документи і матеріали*, Львів.
Гошко Ю.Г. et al. (red.), 1958, *КПЗУ – організатор революційної боротьби: спогади колишніх членів Комуністичної партії Західної України*, Львів.
[Ред.] 1957, *Під прапором Жовтня. Документи і матеріали*, 1 (1917–1920 рр.), Львів.
Роздольський Р., 1984, *Два спогади*, „Діалог”, 10, s. 75–88.

Оpracowania

- Biernacek T., 1983, *Działalność parlamentarna Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy w latach 1924–1927*, „Zielona Góra”.
Biernacek T., 1985, *Spór o taktykę: Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej wobec wyborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 r.*, Zielona Góra.

¹⁰¹ J. Radziejowski, 1976.

- Bojko Ł., 2016, *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy i tzw. proces łucki*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, 38 (3), s. 101–113.
- Bruski J., 2010, *Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926*, Kraków.
- Brzoza Cz., 1992/1993, *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w II Rzeczpospolitej*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, 1/2, s. 153–165.
- Cimek H., 1984, *Komunistyczna Partia Polski 1918–1938*, Warszawa.
- Cimek H., 1989, *Poglądy Komunistycznej Partii Polski na kwestię narodową. Sprawa rozwiązania Partii*, [w:] *Tragedia Komunistycznej Partii Polski*, red. J. Maciszewski, Warszawa, s. 80–145.
- Cimek H., 1989, *Sojusz robotniczo-chłopski w Polsce 1918–1939*, Warszawa.
- Cimek H., 2012, *Ukraińcy w ruchu rewolucyjnym w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Wiejskie”, 17, s. 95–106.
- Cimek H., Kieszczyński L., 1984, *Komunistyczna Partia Polski 1918–1938*, Warszawa.
- Czubiński A., *Komunistyczna Partia Polski (1918–1938). Zarys historii*, Warszawa 1988.
- Daszkiewicz J., 1960, *Polska nielegalna prasa KPZU. (Zarys historyczno-bibliograficzny)*, „Z pola walki”, 4, s. 36–60.
- Gontarczyk P., 2008, *Zwyczajna agentura*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 11–12, s. 92–96.
- Hładyszuk S., 2015, *Agitacja bolszewicka i ruch komunistyczny na Wołyniu w okresie formowania polskiej administracji (1919–1921)*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja”, 4, s. 3–18.
- Hojda T., 2003, *Komuna na Hrubieszowszczyźnie. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy na terenie pow. Hrubieszowskiego 1924–38*, „Glaukopis”, 1, s. 187–213.
- Horoch E., 1987–1988, *Struktura narodowościowa KPP w województwie lubelskim*, „Rocznik Lubelski”, 29/30, s. 103–108.
- Horoch E., 1991/1992, *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy w okręgu chełmskim w latach 1924–1938 (główne problemy)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F: Historia, 46/47, s. 451–469.
- Horoch E., 1992, *Skład narodowościowy, społeczno-zawodowy i grupa kierownicza Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy w okręgu chełmskim*, [w:] *Pogranicze : studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku*, red. Z. Mańkowski, Lublin, s. 33–41.
- Horoch E., 1993, *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918–1938*, Lublin.
- Iwański G., 1967, *Z dziejów Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej*, „Z pola walki”, 4, s. 25–52.
- Klimecki M., 2006, *Galiczyjska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku*, Toruń.
- Koko E., 1993, *Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939)*, [w:] *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku*, red. M. Pułaski, Kraków, s. 125–141.
- Kolebacz B., 1984, *Komunistyczna Partia Polski 1923–1929. Problemy ideologiczne*, Warszawa.
- Megelicka M., 1962, *Prasa komunistyczna dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Biblioteczny”, 1, s. 2–14.
- Mędrzecki W., 1996, *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, 3, s. 220–234.

- Moklak J., 1997, *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej: zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Kraków.
- Papierzyńska-Turek M., 1975, *Ewolucja ideowo-polityczna ukraińskiej grupy poselskiej w Sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922–1927*, „Z pola walki”, 1, s. 29–56
- Papierzyńska-Turek M., 1979, *Sprawa ukraińska w Druhej Rzeczypospolitej 1922–1926*, Kraków.
- Ponomariov V., 2017, *Zakordotul și activitatea subversivă comunistă din Basarabia în anii 1920–1921*, „Danubius”, 2, s. 95–116.
- Pyrih M., 2016, *Stosunek ukraińskich partii politycznych Galicji Wschodniej do komunistów w latach 1919–1929*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja”, 5, s. 3–21.
- Radziejowski J., 1966, *Geneza Partii Selrob*, „Z pola walki”, 2, s. 45–70.
- Radziejowski J., 1971, *Ideologiczne i organizacyjne kształtowanie się ruchu komunistycznego na terenie Ukrainy Zachodniej w latach 1918–1923*, „Z pola walki”, 2, s. 27–48.
- Radziejowski J., 1976, *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne*, Kraków.
- Radziejowski J., 1978, *Roman Rosdolsky: Man, Activist and Scholar*, „Science and Society”, 42(20), s. 198–210.
- Radziejowski J., 1983, *The Communist Party of Western Ukraine 1919–1929*, Edmonton.
- Razyhrayev O., 2010, *Policja Państwowa wobec ruchu antypaństwowego i dywersyjnego na terenie województwa wołyńskiego w latach 1921–1926*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F: Historia, 65(1), s. 29–51.
- Reguła J., 1934, *Historja Komunistycznej Partji Polski w świetle faktów i dokumentów*, Warszawa.
- Scruton R., 2014, *To Understand Ukraine, We Must Remember The Communist Past*, <https://www.forbes.com/sites/rogerscruton/2014/03/03/to-understand-ukraine-we-must-remember-the-communist-past/#20344e4a3c4e> [dostęp: 6.08.2018].
- Solchanyk R., 1971, *The Foundation of the Communist Movement in Eastern Galicia, 1919–1921*, „Slavic Review”, 30(4), s. 774–794.
- Solchanyk R., 1981, *The Comintern and the Communist Party of Western Ukraine, 1919–1928*, „Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes”, 2, s. 181–197.
- Szczygielski Z., 1989, *Członkowie KPP 1918–1938 w świetle badań ankietowych*, Warszawa.
- Szumilo M., 2002, *Ukraińska elita polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze”, 3, s. 21–37.
- Szumilo M., 2007, *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)*, Warszawa.
- Szumilo M., 2008, *Bazyli Hołod (1907–1963) – kariera ukraińskiego komunisty z ziemi włodawskiej*, [w:] *Życiorysy w trzy kultury wpisane. Włodawskie biografie*, red. M. Bem, A. Duszyk, Radom–Włodawa, s. 287–298.
- Świetlikowa A.F., 1967, *Proces świętojurski*, „Palestra”, 11(3), s. 110–121.
- Świetlikowa F., 1968, *Komunistyczna Partia Robotnicza Polski 1918–1923*, Warszawa
- Tomczyk R., 2007, *Galicyska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*, Szczecin.
- Tomczyk R., 2007, *Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914*, Szczecin.
- Tomczyk R., 2007, *Ukraińska Partia Radykalna w II Rzeczypospolitej 1918–1926*, Szczecin.
- Torzecki R., 1989, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków.

- Torzecki R., Papierzyńska-Turek M., 1982, *Z badań nad polityką narodowościową w Polsce międzywojennej*, „Dzieje Najnowsze”, 1/4, s. 269–284.
- Trembicka K., 2007, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1938)*, Lublin.
- Tych F. (red.), 1978–1992, *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, 1–3, Warszawa.
- Wajntraub A. (red.), 1958, *Proces komunistów we Lwowie (sprawa świętojurska) sprawozdanie stenograficzne*, Warszawa.
- Wysocki R., 2007, *Komuniści versus nacjonałiści : konfrontacja i walka o wpływ pomiędzy Komunistyczną Partią Zachodniej Ukrainy a Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1929–1938*, „Rocznik Chełmski”, 11, s. 177–198.
- Zaks Z., 1970, *Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galicji Wschodniej 1920–1923*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały”, 6, Warszawa.
- Арсенич Н.І., 1969, *Засновник КПСГ К.М. Саврич (Максимович)*, „Український історичний журнал”, 1, s. 126–128.
- Баєва Н.А., 1977, *Поширення впливу КПЗУ на маси в роки світової економічної кризи (1929–1933 рр.)*, „Український історичний журнал”, 1, s. 30–37.
- Баєва Н.А., 1972а, *Преса КПЗУ в боротьбі проти ідеології і політики українських буржуазних націоналістів та сіоністів (1929–1933 рр.)*, „Архіви України”, 2, s. 76–80.
- Баєва Н.А., 1972b, *У вогні боротьби: про керівну роль КПЗУ у боротьбі трудящих проти соціального і національного гніту у 1929–1933 рр.*, Львів.
- Бегей І., 2015, *Міжпартійні відносини в Галичині у 1920-х рр. (на прикладі комуністичних та соціалістичних партій)*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja”, 4, s. 19–29.
- Богодист І., 1952, *Боротьба трудящих Галичини за радянську владу в 1918–1920 рр.*, Львів.
- Богодист І., 1948, *Революційна боротьба трудящих Західної України (1917–1939 рр.)*, Львів.
- Борець М., 1931, *Молодь на Західній Україні*, Харків.
- Бренчук О.І., 1969, *Про діяльність організацій КПЗБ на території України (1923–1939 рр.)*, „Український історичний журнал”, 1, s. 100–103.
- Васюта І., 1999, *Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки по анексії Східної Галичини (1923–1926)*, „Вісник Львівського університету”, Серія історична, 34, s. 341–354
- Васюта І.К., 1971, *Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр.*, Львів.
- Васюта І.К., 1978, *Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939)*, Львів.
- Васюта І.К., 1988, *Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні, 1921–1939*, Львів.
- Васюта І.К., 2001, *Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.)*, „Український історичний журнал”, 5, s. 22–42.
- Васюта І.К., 2006, *Політична історія Західної України (1918–1939)*, Львів.
- Васюта І.К., 2010, *Галицько-волинське село між світовими війнами: монографія*, Львів.
- Вінярський К., 1929, *Третій з'їзд КПЗУ про національне питання на Західній Україні*, Київ.

- Вітрук Л.Д., Шелюх Т.М. (ред.), 1968, *Український історичний журнал (1957–1966): систематичний покажчик*, Київ.
- Гаврилів І., 2012, *Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність*, Львів.
- Галушко Є.М., 1965, *Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр.*, Львів.
- Галушко Є.М., Дудикевич Б.К., 1964, *КПЗУ – організатор боротьби трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною*, „Український історичний журнал”, 4, s. 50–57.
- Герасименко М., Дудикевич Б., 1955, *Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.)*, Київ.
- Герасименко М.П., Кравець М.М., Ковальчак Г.І., 1959, *До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р.*, „Український історичний журнал”, 3, s. 88–94.
- Гірик С., 2013, *Західна Україна і партія боротьбистів: Ідеологічний і тактичний аспекти*, „Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років”, 9, s. 234–249.
- Гісем О., 2007, *„Закордон” у системі дипломатичних відносин між Польщею та УСРР (1921–1923 рр.)*, „Україна дипломатична”, 8, s. 146–161.
- Грабовський С., 2008, *КПЗУ: трагедія революційних романтиків*, <https://www.radiosvoboda.org/a/1120257.html> [Dostęp: 2018.10.23]
- Гурлади Н.С., 1956, *КПСС в борьбе за коммунистическое воспитание молодежи западных областей УССР в годы первой послевоенной пятилетки*, Киев.
- Гурлади Н.С., 1959, *Проти фашизму і війни, за владу рад і возз'єднання з Радянською Україною. (З історії революційного руху молоді в Західній Україні 1929–1939 рр.)*, Львів.
- Дашкевич Я., 1958, *Комуністична та радянська преса в Західній Україні у 1919–1920 рр.*, „Український історичний журнал”, 1, s. 117–124.
- Дашкевич Я., 1960, *Підпільна преса Комуністичної Спілки Молоді Західної України (1922–1938)*, „З історії західноукраїнських земель”, 5, s. 108–120.
- Деревянко С., 1990, *Источники изучения истории Коммунистической партии Западной Украины (вопросы организационного строительства): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. Наук*, Киев.
- Дзира О. І., 2016, *Комуністичний рух українців в Канаді у міжвоєнний період*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету”, 45(1), s. 231–235.
- Добрецова В., 1976, *Націоналізм і релігія на службі антикомунізму. Про контрреволюційну діяльність буржуазно-націоналістичних і клерикальних організацій на західноукраїнських землях у 20–30-х роках та боротьбу проти них прогресивних сил*, Львів.
- Добрецова В., 1989, *КПЗУ в боротьбі проти українського буржуазного націоналізму*, Київ.
- Дудикевич Б.К. et al. (red.), 1970, *Заграва волі. З історії Комуністичної партії Західної України*, Львів.
- Задорецький В., 1974, *Национальный вопрос в деятельности КПЗУ (1919–1926 гг.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук*, Львов.
- Зайцев О., 1993, *Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.)*, „Український історичний журнал”, 1, s. 72–84.

- Зайцев О., 1996, *Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 року*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, 2, s. 172–186.
- Зайцев О., 1999, *Вибори 1922 року у Західній Україні*, „Україна модерна”, 2/3, s. 194–205.
- Зільберман М.Й., 1968, *Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.)*, Львів.
- Іваненко Л., 1957, *До питання про боротьбу трудящих Західної України проти національного пригнічення за демократизацію школи і культурно-освітніх установ*, „Питання історії СРСР”, 6, s. 30–44.
- Йова П., 1954, *Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з радянською Україною*, Львів.
- Карпенко О.Ю., 1953, *Селянські повстання в Галичині в 1933 році*. „Вісник Академії наук УРСР”, 9, s. 30–39.
- Карпенко О.Ю., 1954, *У боротьбі за возз’єднання українських земель*, „Вітчизна”, 9, s. 120–126.
- Карпенко О.Ю., 1956, *Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні в 1918–1923 рр.*, [w:] *Наукова конференція істориків: Тези доповідей і співдоповідей*, Львів, s. 3–4.
- Карпенко О.Ю., 1957, *До питання про характер революційного руху у Східній Галичині в 1918 р.*, „3 історії західноукраїнських земель”, 1, s. 59–90
- Карпенко О.Ю., 1957, *3 історії революційного руху в Західній Україні*, „Вісник Академії наук УРСР”, 8, s. 27–36.
- Карпенко О.Ю., 1958, *Боротьба робітничого класу Східної Галичини проти влади української буржуазії під час існування ЗУНР*, „3 історії західноукраїнських земель”, 2, s. 69–86.
- Карпенко О.Ю., 1958, *Встановлення Радянської влади у Східній Галичині в Східній Галичині в 1920 р.*, „Український історичний журнал”, 3, s. 21–34.
- Карпенко О.Ю., 1958, *Деякі питання історії Комуністичної партії Західної України (1924–1925 рр.)*, „Український історичний журнал”, 3, s. 83–96.
- Карпенко О.Ю., 1989, *До питання про утворення КПЗУ*, „Український історичний журнал”, 2, s. 63–70.
- Карпенко О.Ю., 1993, *Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях*, „Український історичний журнал”, 1, s. 16–28.
- Карпенко О.Ю., 1993, *Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу*, [w:] *Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р.: Матеріали*, Івано-Франківськ.
- Козенюк В.О., 2002, „ЗАКОРДОТ” у системі спецслужб радянської України, „Воєнна історія”, 1, <http://warhistory.ukrlife.org/1029.htm> [dostęp: 20.04.2018].
- Компанієць І., 1967, *Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого жовтня (1917–1920 рр.)*, Київ.
- Компанієць І.І., 1957, *Вплив ідей Великого Жовтня на розвиток визвольного руху в Галичині, Буковині і Закарпатській Україні (1917–1918 рр.)*, [w:] *3 історії боротьби за встановлення радянської влади на Україні*, Київ.

- Компанієць І.І., 1957, *Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатті під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920 рр.)*, Київ.
- Компанієць І.І., 1960, *Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.)*, Київ.
- Кравець М., 1958, *До характеристики УСДП у Західній Україні (1920–1924 рр.)*, „Український історичний журнал”, 1, s. 84–91.
- Кравець М.М., 1959, *Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр.*, Київ.
- Кравець М.М., 1968, *Вони боролися за возз’єднання*, Львів.
- Красівський О.Я., 1989, *Видання та розповсюдження Комуністичною Партією Західної України марксистсько-ленінської літератури (1919–1928 рр.)*, „Поліграфія і видавнича справа”, 25, s. 126–131.
- Красівський О.Я., 1990, *Діяльність видавництва Комуністичної партії Західної України «Книжка» у Львові*, „Поліграфія і видавнича справа”, 20, s. 150–155.
- Кульчицький С., 1996, *Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928)*, Київ.
- Кульчицький С., 2013, *Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі*, 1–3, Київ.
- Кульчицький С.В. et al. (ред.), 2009, *Історія державної служби в Україні*, 2, Київ.
- Курило В.М., Панчук М.І., Троян М.В., 1985, *В авангарді боротьби за возз’єднання. Комуністичні організації західноукраїнських земель в авангарді боротьби трудящих за возз’єднання з соціалістичною Вітчизною*, Київ.
- Кухта Б., 1970, *Національне питання в діяльності Комуністичної Партії Західної України в 20–30-х роках ХХ століття (на допомогу лектору)*, Львів.
- Кучеров М., 1964, *Комуністична партія Східної Галичини – організатор радянського будівництва в 1920 р.*, „Український історичний журнал”, 4, s. 80–87.
- Лясоцький Я., 1927, *Комсомол Польщі в боротьбі*, Харків.
- Майстренко І., [bdw], *Боротьбізм. Історія однієї течії українського комунізму*, Мюнхен.
- Макарчук С., 1983, *Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма*, Львов.
- Маланчук В.Ю., 1957, *Молодість гартована в боях: Нариси про молодих революціонерів Західної України*, Львів.
- Маланчук В.Ю., 1959, *Бойовий шлях комсомолу Західної України*, Київ.
- Машотас В., 1969, *Комуністична партія Західної України: бібліографічний покажчик матеріалів і публікацій за 1919–1967 рр.*, Львів.
- Місько В., 2010, *Становище українських політичних в’язнів у польських в’язницях упродовж 1919–1926 рр.*, „Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 23, s. 252–263.
- Місько В., 2011, *Політика польської влади щодо ліворадикального руху в Західній Україні (на матеріалах газети „Діло”) за 1924 р.*, „Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили”, Серія: Історія, 147(134), s. 23–29.
- Місько В., 2013, *Політика Польщі щодо ліворадикального руху в Західній Україні (1918–1939 рр.): історіографія проблеми*, „Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць” Серія: Історія, міжнародні відносини, 12, s. 231–239.
- Місько В., 2013, *Політична діяльність ліворадикальних організацій у Тернопільському воєводстві (друга половина 1930-х рр.)*, „Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць” Серія: Історія, міжнародні відносини, 11, s. 41–52.

- Місько В., 2014, *Самоорганізація українських селян Східної Галичини (1918–1939 рр.)*, „Україна – Європа – Світ” Серія: Історія, міжнародні відносини, 14, s. 106–114.
- Нахлік Є., 2016, *Іван Франко та Петро Дятлів: творчі взаємини поета і перекладача*, „Українське літературознавство”, 80, s. 191–201.
- Олексюк М.М., 1972, *Ленінська ідейна спадщина і прогресивна преса Західної України (20–30-ті роки ХХ ст.)*, Львів.
- Олексюк М.М., 1973, *Прогресивна преса Західної України в боротьбі на захист СРСР (20–30-ті роки)*, Київ.
- Осочинський В.К., 1954, *Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму*, Львів.
- Панчук М., 1979, *У полум’ї класових битв. (Про боротьбу КПЗУ за інтернаціональне згуртування західноукраїнських трудящих, проти буржуазного націоналізму)*, Київ.
- Панчук М., 1982, *Боротьба КПЗУ за організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси*, Київ.
- Панчук М., 1989, *Білі плями героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України*. Київ.
- Панчук М., Сливка Ю. (ред.), 1990, *Актуальні проблеми історії КПЗУ. До 70-річчя створення партії*, Львів.
- Пелехатий К., 1969, *Питання боротьби з буржуазним націоналізмом і клерикалізмом. (Документальні матеріали на допомогу лекторам)*, Львів.
- Пендзей І.В., 2015, *О.Ю. Карпенко та радянська історіографія ЗУНР*, „Український історичний журнал”, 3, s. 137–153.
- Піріг М., 2014, *Взаємини Комуністичної Партії Західної України та Комуністичної Партії Польщі у 1920-х рр.*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja”, 3, s. 21–48.
- Піддубний І.А., 2001, *Політичне життя українців Північної Буковини у перше міжвоєнне десятиліття (1918–1928)*, „Український історичний журнал”, 5, s. 128–141.
- Радзейовський Я., 2009, *Роман Роздольський: людина, діяч, науковець*, „Україна модерна”, 3, s. 166–177.
- Радченко В.Г., 1956, *Безсмертя борця. життя, революційна діяльність і творчість О. Гаврилюка*, Київ.
- Райківський І., 1995, *Українська соціал-демократична партія (1928–1939)*, Івано-Франківськ.
- Райківський І., 1999, *Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.)*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія”, 2, s. 112–122.
- Райківський І., 2015, *Перехід галицької УСДП у комуністичний табір на початку 1920-х рр.*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja”, 4, s. 31–52.
- Райківський І., 2017, *Українська соціал-демократія на Дрогобищині міжвоєнного періоду (1918–1939)*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, 3, s. 153–158
- Рубльов О.С., Черченко Ю.А., 1994, *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції*, Київ.
- Рудич Ф.М., 1989, *Історія КПЗУ: нове бачення проблем наукових досліджень*, „Український історичний журнал”, 6, s. 35–43.
- Сидак В.С., Козенюк В.А., 2004, *Революцію назначить: Экспорт революции в операциях советских спецслужб*, Киев.

- Сизоненко Г., 1971, *Сель-роб у боротьбі за возз'єднання*, Львів.
- Сідак В.С., 2000, „Закордон” в системі спецслужб радянської України: Збірник документів, Київ.
- Скульскогос М. (ред.), 1935, *Политические партии в Польше, Западной Белоруссии и Западной Украине*, Москва.
- Сливка Ю.Ю., 1973, *Борьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення*, Київ.
- Сливка Ю.Ю., 1985, *Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939)*, Київ.
- Сливка Ю.Ю., 1989, *Сторінки історії КПЗУ*, Львів.
- Сливка Ю.Ю. (ред.), 1989, *Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною*, Київ.
- Сливка Ю.Ю. et al. (ред.), 1989, *Борці за возз'єднання: біографічний довідник*, Львів.
- Соляр І., 2001, *Спроба об'єднання лівоцентристських сил Західної України в середині 1920-х років*, „Галичина”, 5, s. 258–261.
- Соляр І., 2006–2007, „Сельроб” від створення до розколу (1926–1927 рр.), „Галичина”, 12/13, s. 126–132
- Соляр І., 2009, *Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.)* „Український історичний журнал”, 1, s. 55–67.
- Соляр І., 2011, *Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)*, Львів.
- Судаков В.А., 1957, *Борьба за советскую власть на Западной Украине (1918–1919 гг.)*, „Доповіді та повідомлення Львівського державного університету”, 7(2), s. 20–40.
- Твердохліб В.Ю., 1974, *Революційно-визвольна боротьба трудящих Прикарпаття (1921–1939 рр.)*, Львів.
- Твердохліб В.Ю., 1978, *Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості країни рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній українській радянській державі 1917–1939*, Львів.
- Тези доповідей науково-теоретичної конференції кафедр інституту, присвяченої возз'єднанню західноукраїнських земель в єдиній українській радянській державі: 27–28 грудня 1964 року*, Івано-Франківськ 1964.
- Тищенко К.І., 1959, *З історії комуністичного руху в Західній Україні в 1938–1939 рр.*, „Український історичний журнал”, 4, s. 64–69.
- Фирсов Ф.И., Яжоборовская И.С., 1988, *Коминтерн и Коммунистическая партия Польши*, „Вопросы истории КПСС”, 11, s. 20–35, 12, s. 40–55.
- Фольварочний І., 1954, *Сторінки героїчної боротьби. (Молодь Західної України в боротьбі за возз'єднання з Радянською Україною)*, Київ.
- Футала В., 2008, *Польська історіографія діяльності українських легальних політичних партій у II Речі Посполитій*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, 17, s. 518–524.
- Футала В., 2010–2011, *Діяльність українських політичних сил у міжвоєнній Польщі (1921–1939): проблеми і напрями наукових досліджень*, „Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість”, 3/4, s. 268–291.

- Футала В., 2014, *Діяльність української політичної лівиці у II Речі Посполитій: дослідження та інтерпретації польських істориків*, „Вісник Львівської комерційної академії”, Серія: Гуманітарні науки, 12, s. 127–135.
- Хвостін М., Чапуга С., Шиш А., 1975, *Народом осуджена. (Боротьба Комуністичної партії Західної України проти українського буржуазного націоналізму, сіонізму та клерикалізму)*, Ужгород.
- Цьох Й.Т., 1966, *Комуністична преса Західної України*, Львів.
- Чугаев В., 1980, *В борьбе против фашизма и угрозы войны. Из истории Интернациональной солидарности трудящихся Польши и Западной Украины в борьбе против наступления фашизма и роста военной опасности 1933–1939*, Киев.
- Шаповал Ю., 2017, *Олександр Шумський. Життя, доля невідомі документи*, Київ–Львів.
- Швидак О.М., 1972, *Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.)*, Київ.
- Шерстюк Ф., 1958, *Викриття і розгром Комуністичною партією України націоналістичного ухилу в 1926–1928 рр.*, „Український історичний журнал”, 3, s. 73–83.
- Шумейко І.М., Яцків П.М., 1985, *Комуністична партія Західної України у боротьбі за народний фронт*, Львів.
- Ярошенко А., 1959, *Комуністична партія Західної України – організатор і керівник революційно-визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель*, Київ.
- Ярошенко А., 1961, *Під Ленінським прапором (В. І. Ленін і революційний рух Західної України)*, Львів.
- Яцків П., 1964, *Комсомол – вірний помічник Комуністичної партії Західної України*, „Український історичний журнал”, 4, s. 75–80.